

BASLAWISH KLASS OQIWSHÍLARINA SALT-DÁSTÚRLERDI ÚYRETIW

Usenbaeva Gozzal Azamat qızı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámlekетlik pedagogikalıq institutı

Baslawish tálım fakulteti 1v-kurs talabası

ANNOTATSIYA

Bul maqalada baslawish klass oqıwshılarına kishkene waqtınan baslap xalqımızdıń salt-dástúrlerin,milliy úrp-ádetlerin,bay miyrasın úyretiw haqqında aytılıp ótiledi.

Gilt sózler:salt-dástúrler,milliy úrp-ádetler,milliy qádiriyatlar,bay miyras,dástanlar.

Xalqımızdıń ázelden kiyatırǵan onıń ózligin kórsetetuǵın nárse bul onıń milliy úrp-ádetleri,salt-dásturleri bolıp tabıladı.Millettiń ózligin joǵaltpawı ushın onıń dástúrleri saqlanıp qalıwı kerek. Qaraqalpaa xalqı uzaq tariyxqa iye.Qaraqalpaq xalqınıń ásirler dawamındaǵı tariyxın súwretleytuǵın áwladtan-áwladqa miyras bolıp kiyatırǵan úrp-ádet,salt dástúrlerdi,milliy mádeniyatımız benen qádiriyatımızdı keleshek áwladımızǵa jetkeriw,búgingi kúnde milliy oyınlarmızdı xalqımız hám jaslar arasında en jaydırıw,jaslarımızdıń sanasına sińdiriw,hár birimizdıń muqaddes parızımız esaplanad.Millet ózligin ańlawda,oniń ózline tán milliy qádiriyatı menen dástúrlerin saqlaw hám rawajlandırıwǵa biybaḥa bolǵan milliy miyraslarımızdı keleshek áwladqa jetkeriwdə áhmiyeti oǵada úlken.Búgingi kúnde salt-dástúrlerdi saqlap qalıw úlken áhmiyetke iye.Qaraqalpaq xalqı júdá kóp tariyxqa iye.Onıń kóplegen ózine tán qádiriyatları bar.Qaraqalpaq salt-dástúr jırları óziniń ishki mazmunına qarap,tómendegidey túrlerge bólip qarawǵa boladı:

- 1.Toy jırları:toy baslaw,aytım(kelinshekke násiyat aytım),bet ashar.
- 2.Muń-sher jırları:joqlaw,sińsiw,háwjär.
- 3.Besik jırı.
- 4.Aytımlar:bádik,gúlápsan,yaramazan.

Qaraqalpaq xalqınıń salt dástúr jırları ásirler dawamında saqlanıp kiyatır.Salt-dástúr jırları qosıqlardan ibarat.Bunda iri waqiyalar sóz etilmeydi.Ol arnawlı anaw yamasa minaw salt-dástúrdıń shártın orınlaw ushın aytıladı.Onıń qaysı túri bolmasın óziniń irǵaǵı,naması menen aytıladı.Salt-dástúr jırları hámme xalıqlarda bar.Biraq olar túrlishe boladı. Bizler endi salt-dástúr jırlarına toqtap ótsek."Háwjär" -bul türkiy tilles

xalıqlarda ushırasadı.Xalıq arasında "Yar-yar" yamasa "Háwjär" dep júritiledi. Háwjär uzatılıtuğın qızdıń dosları,qurdasları tárepinen aytıladı. Sińsıw bolsa,uzatılıtuğın qızdıń jeke ózi tárepinen aytıladı.Burın xalıq dástúrinde qızdı uzatıp alıw,uzatıp beriw,ayttırıp alıw usaǵan el dástúri qatań saqlanǵan.Harbır uzatılıp baratırǵan kız muńayıp sińsip qosıq aytıwi kerek bolǵan.Biraq,házirgi kúnde bunday qosıqlar aytılmaydı.Bul bolsa dástúrlerdiń umıtılıp baratırǵanınan derek beredi.Soniń ushın balalarǵa ásirese, baslaw7sh klas oqıwshıllarına salt-dástúr jırları haqqında kóp maǵlıwmat beriwimiz kerek.Olar bul dástúrlerdi este saqlap ham olarǵa ámel etse bizlerdiń salt-dástúrlerimiz hesh qashan joǵalıp ketpeydi. Erte zamanlarda awırgan adamlardı ótkir,sıygırılı sózler aytıw arqalı da keselliklerdi emlewge boladi dep esaplap,"Bádik" hám "Gúlápsan" degen qosıqlardı payda etken."Bádik" hám "Gúlápsan" qosıqların aytatuğın arnawlı atqariwshılları bolǵan.Olar "Bádikshi" hám "Gúlápsanshi" dep atalǵan.Badık kóbinese er balalar awırganda,al Gúlápsan qızlar awırganda aytılıtuğın bolǵan. Aytımlardıń jáne bir túri yaramazan bolıp tabıladı.Yaramazan musılmanshılıqtıń bir shártı bolǵan otız kún orazanıń basında, aqırında balalar tárepinen aytılǵan.Olar bir topar bolıp,geyde atlı júrip toparlaşıp aytqan.Toy-bul xalqımızdıń eń quwanıshlı kúnlerinen biri bolıp tabıladı.Toydıń túrleri kóp.Olar kız uzatiw, kelin túsiriw, jay toy,besik toy.Bulardıń eń úlkeni bala úylentiriw toyı esaplanadı.Bunda tiykarınan kóplegen dástúrler orınlanaǵı. Házirgi kúnde toylarda "Quthı bolsın toylarıńız" degen xalıq qosıǵı aytıladı.Salt-dástúr jırları qaysı dáwirde dórese de,sol zaman ruwxın jırlayıdı,jámiyetlik ómirdiń anaw yamasa minaw tárepin bayanlaydı.Milliy úrp-ádetlerimizdi jaslar sanasına sińdiriw ushın olardı turmısımızda kóp qollanıwımız kerek.Xalıq óziniń saltına hám dástúrlerine baylanıshlı bárhá qosıq dóretip otırǵan.Milliy dástúrler xalqımızdıń baylıǵı esaplanadı.Úrp-ádetlersiz millet bolmaydı.Úrp-ádetler,dástúrler bul millettiń baylıǵı.Harbır millettiń ózine tán basqa xalıqlarda bolmaytuğın dástúrleri bar. Ózleriniń milliyligin kórsetetuğın bayramlarda bar.Bulardıń ishine Nawrız bayramı kiredi.Nawrız bayramı bul kóphilik musılmınlar bayramı.Bul bayramda tiykarınan ata-babalarımızdan kiyatırǵan dástúrler islenedi.Hámme óz milletiniń milliy kiyimlerin kiyedi. Kóplegeen milliy taǵamlar tayaranadı.Hár túrli oyınlar oynaladı. Olar:arqan tartıspaq,qol tirespek, gúres siyaqlı oyınlar. Bul haqıqıy milliy bayram. Aldıńǵı waqıtları toylarda kız uzatiw waqtında adamlardıń ózleri tarepinen qosıqlar aytılǵan.Mısalı:Háwjär qosıǵın keltireyik.

Qoy súyedi balasın,
Qozım-aw, dep háwjär.
Hesh nárseni kórmegen,

Bozım-aw, dep hawjar.
Uzatqanda qız jılar,
Óksip-óksip hawjar.
Qáne meniń qızdaǵı,
Nazım-aw dep hawjar.
Patsha basım men ózim,
Ilgir edim hawjar,
Jalǵız aǵam barında,
Bilgir edim hawjar.

Usınday qosıq qatarları qız uzatılatuǵın waqıtında qız tárepinen aytılıtuǵın bolǵan.Házirgi waqıtta bunday qosıqlar aytılmaytuǵın bolǵan.Bunday salt-dástúr qosıqlarınıń toyłarda aytılmay bolǵanı bul bizlerdiń milliy ligimizdiń joǵalıp baratırǵanınan derek beredi. Baslawısh klass oqıwshıları jańa mektepke qádem qoyǵan balalar bolǵanı ushın úrp-ádetlerdi jaqsı bilmeytuǵın boladı. Olarǵa kishi waqıtta baslap salt-dástúrlerdi úyretip bariw kerek. Házirgi waqıtta salt-dástúrler,milliy úrp-ádetler qollanılmay atır. Baslawısh klass oqıwshılarına salt-dástúrlerdiń áhmiyetli ekenligin túsındırıw,olardı umıtıp ketpew kerek ekenligin túsındırıw úlken áhmiyetke iye.Baslawısh klastan baslap-aq balalarǵa salt-dástúrlerdi úyretip barsaq olar keleshekte ózleriniń dástúrlerin umıtpaytuǵın hám qádirleytuǵın boladı.Aldıńǵı dáwırlerde xalqımızdıń kiyimleri, bezeniw buyımları da ózgeshe bolǵan.Olar ózine tán ózgesheliklerge iye.Bul milliy kiyim kensheklerdiń eń belgilisi sáwkele esaplanadı. Sáwkele-hayal qızlardıń milliy bas kiyimi.Bul bas kiyim áyyem zamannan beri kiyatırǵan bas kiyim.Sáwkele eski waqıtlarda eń qımbat bas kiyimlerden biri bolǵan.Sáwkeleden basqa jegde, kók kóylek sıyaqlı kiyimler de bar. Bul xalqımızdıń milliy kiyimleri.Bul kiyimlerdiń ayırm túrleri muzeyde saqlanıp kelmekte.Baslawısh klaslarda oqıwshılarǵa kiyimlerdi de aytıp olarǵa milliy kiyimler xalqımızdıń baylıǵı ekenligin túsındırıw úlken áhmiyetke iye. Balalarǵa milliy úrp-ádetlerdi úyretiwde olarǵa dástanlar oqıp beriw arqalı da olardı milliy qádiriyatlardı úyreniwge shaqıradı.Hár bir xalıqtıń ózine tán,oniń milliy ligin kórsetetuǵın dástúrlerin kórsetetuǵın bul dástanlar esaplanadı.Dastanlardıń túrleri kóp. Baslawısh klass oqıwshılarınıń ishinde 1-klaslar dáslepki waqıtta oqıp bilmeytuǵın boladı.Olarǵa oqıp beriw kerek.Dastanlar xalıqlardıń úrp-ádetlerinen kelip shıqqan halda jazıladı. Baslawısh klass oqıwshıları dástanlardı onsha túsinbeytuǵın boladı. Dastanlar bul xalıqtıń milliy dástúrı esaplanadı.Baslawısh klass oqıwshıları milliy dástúrlerdi jaqsı bilse, keleshekte qádiriyatlarımız asrap abaylawǵa olardı joq etpewge háreket etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. <https://kanews.uz/news/news-57/?setlang=qq>
- 2.K.Palımbetov, (P.Allashov). Ádebiyat. 6-klass ushın (sabaqlıq-xrestomatiya). Nókis."Bilim"baspası. 2017-jıl.
- 3.<https://cyberleninka.ru/article/n/m-deni-y-turmista-mi-lli-y-q-di-ri-yatlardi-ahmi-yeti>.